

Опутьський Віталій Богданович,
магістрант Інституту права
імені князя Володимира Великого,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
м. Київ

УДК 34

Віктимологічна профілактика насильницької злочинності

Як самостійний науковий напрям, віктимологія загалом і віктоміологічна профілактика насильницької злочинності, зокрема, сформувалась у 40-х роках минулого століття. Німецький вчений Г. Гентіг у 1948 році видав книгу «Злочинець і його жертва», в якій, за твердженням деяких науковців, започаткував нову галузь у кримінологічній науці – віктимологію, розробивши вчення про жертву злочину з такою повнотою, що наступні дослідники не могли обійтися без його основоположних ідей стосовно ув'язання поняття відношення «жертва – злочинець».

У країнах Європи і США значна увага приділяється питанню віктимологічної профілактики злочинності й проблемам, пов'язаним з жертвами від злочинних посягань й посягань насильницького характеру, вчинених насамперед неповнолітніми. Вона визнана і є сферою державного регулювання.

Вивченню особливостей поведінки потерпілого, а також аналізу теоретичних і прикладних проблем віктимологічних досліджень присвячені праці Ю. Антоняна, І. Даньшина, А. Долгової, О. Джузи, В. Женунтія, А. Закалюка, О. Костенка, Н. Кузнецової, Г. Міньковської, В. Мінської, Д. Рівмана, В. Тулякова, Л. Франка та ін.

Віктимологічна профілактика є самостійним напрямом індивідуального запобігання. Набір профілактичних заходів віктимологічного спрямування залежить від різновидів віктимної поведінки потерпілих: від застережливо-роз'яснювальних – до заходів примусу та фізичного захисту потенційних жертв. Головне завдання – змінити віктимну поведінку потенційних жертв й запобігти можливості їх перетворення на реальних потерпілих від насильницьких злочинів (насамперед це стосується злочинів, які вчиняються на ґрунті сімейно-побутових конфліктів).

У західній кримінальній віктимології умовно можна виділити два основних напрями: так званий академічний, який зосереджує свою увагу на аналізі теоретичних аспектів сучасної віктимології, і другий – прикладний, що розробляє про-

блеми зростання ефективності діючого законодавства щодо захисту прав жертв злочинів та зловживанням владою, ефективності програм попередження насильства у сім'ї, програм допомоги жертвам згвалтування та ін. [1, с. 95 – 96].

Перший міжнародний симпозіум з проблем віктимології був проведений в Єрусалимі (1973 р.), на якому в основному йшла дискусія про понятійний апарат віктимологічної науки. Аналізувалися такі терміни як «віктимологія», «жертва злочину», «відносини між злочинцем і жертвою». Гостро ставилося питання про те, яку ж позицію повинне займати суспільство по відношенню до потерпілого – «жертви злочину». У тому ж році у м. Мюнстері (Німеччина) було створено віктимологічне товариство, яке провело низку симпозіумів та конгресів. У серпні 1997 р. у роботі ІХ Амстердамського конгресу вперше взяли участь українські кримінологи [2, с. 122]. Проблеми захисту прав жертв злочинців й стосовно злочинів, вчинених неповнолітніми, дістали відповідне схвалення ООН, Генеральна Асамблея якої 29 листопада 1985 року затвердила Декларацію головних принципів правосуддя для захисту жертв злочинів і зловживань владою. Були визначені основні напрями підтримки потерпілих, а саме:

а) впровадження у національне законодавство держав – членів ООН міжнародних стандартів, доступу потерпілих до системи правосуддя та державної підтримки;

б) кримінально-правова реституція жертвам з державних і недержавних фондів;

в) надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги з урядових, добровільних громадських та місцевих джерел [3, с. 124; 4].

У м. Белладжо (Італія) у 1975 році відбувся Міжнародний семінар з віктимології, на якому одночасно з методами віктимологічних досліджень дискутувались й практичні проблеми, зокрема, становища потерпілого під час кримінального судочинства і поводження з ним. Наступний міжнародний симпозіум з проблем віктимології відкрив-

ся у 1976 році у Бостоні (США). На ньому, крім проблем порівняльних віктимологічних досліджень, обговорювалися й практичні аспекти, що стосуються того, чи є потерпілий об'єктом віктимологічної профілактики і чи слід йому відігравати активну роль у кримінальному процесі.

Межі віктимологічних досліджень усе більше розширюються, з'являються нові аспекти, які стосуються проблем жертв злочинів. Це призвело до того, що на четвертому Міжнародному симпозиумі, який проходив у Токіо (1982 р.), виникло питання про надмірне акцентування прав потерпілого, що, у свою чергу, може обмежити кримінально-процесуальні права обвинуваченого й, особливо, неповнолітнього обвинуваченого. На ньому ж були представлені перші результати застосування закону про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів.

Багато питань, пов'язаних з потерпілими від злочинних зазіхань, знайшли своє відображення у прийнятті відповідних законів. Так, наприклад з 1972 р. в Австрії діє Федеральний закон про надання допомоги жертвам злочинів, у ФРН з 1976 р. набрав чинності Закон про відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. У багатьох країнах виникли об'єднання на підтримку жертв злочинності, так зване «Біле кільце». У США був виданий Федеральний закон про кримінально-правовий захист жертв і свідків злочинів (1982 р.), відповідно до якого потерпілому, що виступає як свідок в кримінальному процесі, забезпечується судовий захист. Відшкодування матеріального збитку злочинцем стає самостійним видом кримінально-правових санкцій. Особа, що відбуває покарання, не має права одержувати користь зі свого злочину шляхом публікації відомостей про нього, оскільки це знову нанесло би збиток інтересам потерпілого [5, с. 349].

Значна діяльність із захисту прав людини проводиться Радою Європи, у межах якої прийнято біля 150 конвенцій, що регламентують проблеми захисту прав людини й пряме чи непряме обмеження віктимізації. Так, у Страсбурзі Рада міністрів Ради Європи прийняла Європейську конвенцію «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів з боку держави і міжнародного співробітництва в цій галузі країн – членів Європейської Ради» (1983 р.), згідно з якою передбачено відшкодування збитку, який повинен виплачуватись певній категорії потерпілих, а саме:

а) особам, яким у результаті навмисних дій було нанесено серйозну втрату фізичного чи психічного стану здоров'я;

б) особам, що знаходилися на утриманні загиблих внаслідок такого злочину. Особливо відзначається, що відшкодування збитку може бути зменшене чи скасоване з урахуванням поведінки жертви до, під час чи після злочину [6, с. 81 – 85].

У подальшому Радою 28 червня 1985 р. були прийняті Рекомендації щодо становища по-

терпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, а 17 вересня 1987 р. — Рекомендації про надання допомоги жертвам і попередження віктимізації.

Концепція віктимологічної профілактики базується на інформуванні правоохоронними органами населення про сучасні форми прояву злочинності та можливості ефективного попередження злочинів; забезпечення захисту потенційних жертв; створення умов для активного співробітництва населення й поліції. Велика увага приділяється такому науковому напрямку, як екологія безпеки, тобто, мова йде про вплив таких факторів, як організація культурного і природного ландшафту даної конкретної місцевості, ступеня комфортності житла та інших приміщень, в яких протікає життя людей. Усе більшого поширення набули такі терміни, як «віктимогенні будинки, парки, вулиці», тобто, ті приміщення чи місцевість, що сприяють віктимізації. Наприклад, в одному з міст США – Сент-Луїсі за 20 років існування житлового будинку відбулося стільки розбійних нападів, згвалтувань, нанесення тілесних ушкоджень, крадіжок, переважна більшість яких була вчинена неповнолітніми, що будинок довелося зруйнувати. Встановлено, що житлові будинки вище семи поверхів у чотири рази частіше піддаються нападу названою категорією осіб, ніж шестиповерхові будинки й нижчі. Архітектурне проектування й планування міст має важливе віктимологічне попереджувальне значення, зміст якого в тім, щоб спорудження будинків дозволило його жителям швидко відрізнити сусіда від чужої людини, щоб були створені умови, які дозволяють сусідам знати один одного і вільно користуватися своєю територією.

У Великій Британії існує дійова програма так званої сусідської взаємодопомоги, що являє собою систему налагодження стосунків, які йдуть значно далі, ніж тільки спостереження за підозрілими людьми чи потенційно небезпечними подіями, що відбуваються в районі проживання [7, с. 59].

Порівняльно новим напрямом криміногенних досліджень стосовно віктимологічної профілактики насильницьких посягань, вчинених неповнолітніми у Великій Британії, є так звана «екологія людського розвитку». Прихильники даної теорії роблять акцент на аналізі процесів соціалізації у районах з найбільш високим рівнем неповнолітньої злочинності. При цьому особлива увага приділяється психологічним та соціальним аспектам формування саме неповнолітньої особи, дитини з найближчим оточуванням [8, с. 158 – 159].

Багато людей схильні думати, що, наприклад, неповнолітній вбивця все рівно досягне поставленої мети, які б заходи безпеки не були започатковані. У дійсності, у процесі злочину задіяні певним чином сотні факторів, і навіть найменша перешкода в планах злочинця буде визначати його успіх чи провал. Знаючи це, нападники воліють

вибирати ціль заздалегідь й уважно зважувати аспекти безпеки та інші обставини [9, с. 36 – 37].

Особливим об'єктом запобігання насильницькій поведінці є потенційні жертви злочинних посягань. Ідеться про так званий віктимологічний аспект запобігання.

Для жертв кримінально-насильницьких дій характерна наявність певного комплексу соціально-демографічних, морально-психологічних і кримінально-правових ознак, прояв яких за певних обставин детермінує їх типову поведінку, що посилює ймовірність стати жертвою кримінально-насильницької поведінки. Тому індивіди, наділені переліченими вище характеристиками, неодмінно мають перебувати у центрі уваги правоохоронних органів, а їхні якості – враховуватися під час розроблення заходів з профілактики кримінально-насильницької поведінки.

Одним із найважливіших завдань працівників ОВС, які втручаються в ситуацію, пов'язану з насильством у сім'ї, є усунення небезпеки, що загрожує жертвам домашнього насильства (64,7 % опитаних).

Тому віктимологічна профілактика має поширюватися на все населення країни, насамперед, на численні групи підвищеного ризику, пов'язаного з маргіналізацією суспільства, належністю до неформальних об'єднань антисоціального спрямування, а також захист осіб, які здійснюють посадові обов'язки, пов'язані з підвищеним ризиком (охорона, міліція, інкасатори банків, нічні таксисти, підприємці тощо).

На підставі узагальнення емпіричного матеріалу та питань, що досліджуються кримінологами, слід з'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження віктимологічної профілактики насильницької поведінки як складової індивідуальної профілактики.

А. Фаттах вважає, що труднощі, які виникають у сфері запобігання злочинності, зумовлені тим, що впродовж століть уся увага була зосереджена на самому злочині або ж на злочинцеві й не приділялася жертві [10, с. 19].

Саме тому в злочинах, що є проявами кримінальної насильницької поведінки, віктимна поведінка стає важливою умовою, що спричиняє вчинення таких злочинів. Взаємні образи, погрози, знущання не тільки завдають безпосередньої шкоди особі, а й призводять до вчинення тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи. Це зумовлено вербальною провокацією з боку потерпілого у вигляді образ, погроз, знущань тощо. Тому слід проводити віктимологічну профілактику таких злочинів.

Як зазначає А. Алексєєв, «віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, який ще не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обста-

вин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення та активізації їхніх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації» [11, с. 168]. На нашу думку, слід надавати практичні рекомендації щодо оптимальної поведінки в конфліктних ситуаціях, уникнення негативних наслідків тощо.

Остаточне прийняття рішення про вчинення злочину значною мірою залежить від віктимної поведінки потерпілих в умовах конфліктної взаємодії з винним. У такому випадку йдеться про загальносоціальне й індивідуальне запобігання віктимізації.

Загальносоціальне запобігання віктимізації є єдиною системою соціально-економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів, що застосовуються суспільством і державою в різних соціальних сферах і спеціально не спрямовані на боротьбу зі злочинністю. Запобіжна роль таких заходів реалізується з вирішенням великомасштабних соціальних завдань, які мають загальнодержавний характер і впливають на життя значної кількості громадян. Реалізація загальносоціальних заходів запобігання віктимізації у нашій країні має базуватися на реальних умовах життя суспільства. Успіх від реалізації таких заходів залежить переважно від того, наскільки вони забезпечені матеріальними, правовими, організаційними та людськими ресурсами.

Структура загальносоціального запобігання віктимізації населення передбачає заходи соціально-економічного, політичного, правового, організаційного характеру [12, с. 21 – 23]. Як основні напрями загальносоціальної віктимологічної профілактики, мають розроблятися стратегічні заходи зі зміцнення сім'ї, охорони материнства та дитинства, морально-правового виховання населення, формування в суспільстві атмосфери толерантності та відкритості, поваги до культурних відмінностей, етичних, релігійних і побутових традицій різних народів.

Таким чином, профілактичний вплив, у тому числі й на віктимологічній основі, за своєю спрямованістю та результативністю полягає як у подоланні об'єктивних передумов протиправної поведінки, так і зміні свідомості осіб, які схильні вчиняти правопорушення чи ставати їх жертвами, а також в усуненні наявних проблем і конфліктів [13, с. 35].

У суспільстві, в якому прагнуть запо-бігти злочинів, а не карати за нього, захистити людину від зазіхання, а не помститися злочинцеві, головною завжди буде не репресія, а превенція. Тож будувати систему профілактичного захисту особи від кримінальних насильницьких посягань слід з огляду саме на це.

Запобігання злочинної та віктимної поведінки – це саме та єдність, якої бракувало традиційній концепції соціальної профілактики правопорядку.

На нашу думку, профілактичний захист особи від злочинних зазіхань має особливу соціальну та правову значущість. Саме тому профілактичний захист зводиться в ранг найважливішого соціально-правового завдання. Однак зазначений захист як вид діяльності є одним із напрямів соціальної практики. Розвиваючи цю думку, слід зауважити, що соціальна практика, з якої виходить теорія профілактичного захисту особи від насильства, – це критерій пізнання правильності такої теорії, показник прикладного значення і сенсу захисту особи.

Соціальна орієнтація профілактичного захисту особи від злочинів зумовлена насамперед тим, що вона пов'язана з поведінкою людей, умовами формування кримінальної насильницької поведінки, особливостями розвитку суспільства. Соціальну значущість має й сама діяльність із забезпечення захисту особи, безпеки людей. Саме тому цю діяльність слід розглядати в соціальній площині.

Список використаних джерел

1. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В.О. Туляков. – Одеса: Юрид. літ., 2000. – 336 с.
2. Курс кримінології: підручник у двох томах. – Кн. 1 / за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

Опупський В.Б. Віктимологічна профілактика насильницької злочинності

У статті досліджено позиції провідних кримінологів щодо віктимологічної профілактики насильницької поведінки. На основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених здійснено спробу визначити основні напрями віктимологічної профілактики насильницької злочинності.

Ключові слова: віктимологічна профілактика, насильницька злочинність, віктимологічні програми, використання досвіду, віктимна поведінка, віктимізація.

Опупський В.Б. Виктимологическая профилактика насильственной преступности

В статье исследованы позиции ведущих криминологов по виктимологической профилактике насильственного поведения. На основе анализа работ отечественных и зарубежных ученых предпринята попытка определить основные направления виктимологической профилактики насильственной преступности.

Ключевые слова: виктимологическая профилактика, насильственная преступность, виктимологические программы, использование опыта, виктимное поведение, виктимизация.

Opulsky V.B. Victimological prevention of violent crime

This article explores the position of leading criminologists on victimological prevention of violent behavior. Based on the analysis of works of domestic and foreign scientists author attempts to determine the main directions of victimological prevention of violent crime.

Keywords: victimological prevention, violent crime, victimological program lessons provocative behavior, victimization.

3. Криминологія: підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
4. Міжнародні акти про права людини // Збірн. док. – М., 1998.
5. Шнайдер Г. Криминологія / Г. Шнайдер. – М.: Прогресс-Універс, 1994. – 503 с.
6. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998.
7. Взаємодія міліції та громадськості в Україні (з використанням досвіду діяльності поліції Великобританії). – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 98 с.
8. Ведерникова О.Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании / О.Н. Ведерникова. – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2001. – 344 с.
9. Защита важных персон от непреклонных убийц // Борьба с преступностью за рубежом. – М.: ВНИИТИ, 1999. – № 8.
10. Фантах А. Виктимология: что это такое и каково ее будущее? //Международное криминологическое обозрение. – 1967. – № 2 – 3. – С. 18 – 22.
11. Алексеев А.И. Криминология: курс лекцій / Алексеев А.И. – М.: Щит-М, 1998. – 340 с.
12. Адигозелов К.А. Проблемы виктимизации населения / Адигозелов К.А. – Махачкала, 2002. – 168 с.
13. Михайлов А.Е. Виктимологические аспекты профилактики некорыстных насильственных преступлений / Михайлов А.Е. – К.: НВТ Правник – НАВСУ, 1998. – 44 с.